

Bronisław Štefánek

Socjologia w Słowacji

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 10, 637-643

1948

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dr Arnošta Bláhy, doc. dr K. Galli, prof. dr Tomaša Čepa i dr Juliány Obrdlikovej. Na Fakultecie Pedagogicznym w Brnie wykłada pedagogikę socjologiczną doc. dr K. Galla i dr Ružena Tesažowa. Na Uniwersytecie Palackego w Ołomuńcu wykłada socjologię doc. dr Mil. Trapl i dr Juliana Obrdlikova. Na Fakultecie Pedagogicznym tamże — dr Jaroslav Hanaček.

Na Uniwersytecie w Bratisławie wykłada socjologię prof. dr Antonin Štefanek i dr Alex. Hirner, w Wyższej Szkole Handlowej — prof. dr Antonin Jurovský (socjologia i psychologia życia gospodarczego).

Arnošt Bláha (Praha)

przełożyła z czeskiego Renata Szwarcówna

SOCJOLOGIA W SŁOWACJI

Retrospektywne spojrzenie na pracę, której dokonali Słowacy na polu socjologii nie może odnosić się do dalekiej przeszłości. Przed pierwszą wojną światową socjologia była pojęciem niemal nieznanym nawet wśród tych nielicznych inteligentów słowackich, którzy oparli się wpływom węgierskim. Nasza sytuacja kulturalna była rozpacзлиwa we wszystkich ważnych dziedzinach życia państwowego, nic więc dziwnego, że socjologia, która stanowiła w tych czasach nowość nawet w krajach bardziej postępowych, nie znalazła u nas swoich przedstawicieli. Tymi, którzy swoją filozoficzną i naukową orientacją zmierzali ku głębszemu pojmowaniu zjawisk społecznych a zwłaszcza politycznych byli chyba hłasiści¹⁾. Można to stwierdzić na przykład w ich rozróżnianiu w procesie wynaradawiania się Słowaków dwóch form: węgierzacji językowej i obyczajowej.

Podobny stan panował i w innych dyscyplinach naukowych. Tylko historii, językoznawstwu, archeologii, etnografii i innym naukom, które dostarczały romantycznie i literacko pojmowanemu nacjonalizmowi słowackich patriotów materiału argumentacyjnego i moralnego oparcia, poświęcano więcej uwagi już 50—70 lat temu. Założenie uniwersytetu J. A. Komeńskiego w Bratisławie w latach 1919—1921 trzeba uważać za pierwszy krok do systematycznego i profesjonalnego traktowania nauki. Fakultet filozoficzny ma tu dwie katedry socjologii. Jedna z nich była obsadzona aż do roku 1938 przez prof. Krála, druga od roku 1936 do dzisiaj przez prof. Štefánka. Socjologii, a raczej jej poszczególnym działom są poświęcone wykłady także na innych fakultetach (np. na fakultecie prawniczym) i w szkołach (np. w Wyższej Szkole Handlowej i w niektórych wydziałach szkół technicznych). W ubiegłym roku została wreszcie założona katedra socjologii dziecka na nowopowstałym fakultecie pedagogicznym. Konkretnie badania życia społecznego a także badania teoretyczne uprawia dziś już kilka instytutów pozauniwersyteckich jak Instytut Socjograficzny Słowackiej Akademii Nauk i Sztuk, socjologiczny wy-

¹⁾ „Hłasiści” — młoda słowacka inteligencja zgrupowana wokół czasopisma „Hlas” (Głos). tworzy w końcu ubiegłego stulecia i na początku bieżącego narodową i polityczną grupę, która stała w opozycji do „Narodnych Novin” i tej grupy inteligencji, której oficjalnym słowackim reprezentantem był Hurban Vojansky. Hłasiści skłaniali się ku realistycznemu ustrojowi T. G. Masaryka.

dział wydawnictwa „Matica Slovenska”, który wydaje czasopismo „Sociologický zborník” i wydawnictwa książkowe poświęcone problemom społeczeństwa słowackiego, a także bratysławski oddział Czechosłowackiego Instytutu Badania Opinii Publicznej itd.

Fakultet filozoficzny ze swoim seminarium socjologicznym pozostaje jednakże najważniejszym ośrodkiem pracy, skupiającym młodych adeptów nauk społecznych. Wychował on już cały szereg obiecujących socjologów, a jego archiwum posiada wiele cennego materiału dla poznania Słowacji. Ciekawy jest sposób, w jaki wpływa na orientację metodologiczną i wybór przedmiotu studiów, pochodzenie społeczne słuchaczy socjologii. Zdecydowana większość prac dyplomowych, które analizują współzycie społeczne na wsi słowackiej i w mniejszych osadach przemysłowych tłumaczy się stosunkowo wysokim odsetkiem studentów pochodzących z warstwy robotniczej i chłopskiej. Typowym jest też układ słuchaczy według płci i pochodzenia społecznego. Studium językoznawcze na fakultecie filozoficznym jest głównie uprawiane przez młode dziewczęta z warstw urzędniczych, handlowych, finansowych. Socjologia cieszy się większą popularnością wśród mężczyzn. Następujący przegląd przynależności społecznej słuchaczy fakultetów: rzymsko-katolickiego teologicznego, filozoficznego i lekarskiego należy rozumieć także w tym sensie, że wśród kandydatów napływających z wielkich miast, głównie z Bratysławy największe powodzenie ma studium dyscyplin praktycznych. Studenci ze wsi grupują się głównie na fakultetach teologicznych, mniej na filozoficznym, pedagogicznym, przyrodniczym, najmniej na lekarskim i prawniczym.

**Słuchacze niektórych fakultetów w semestrze zimowym
r. 1947/48 według społecznego pochodzenia ich rodziców**

Liczba słuchaczy wg przynależności ich rodziców do grupy zawodu		N a z w a f a k u l t e t u			
		Rzym. kat. teologiczny	Filozoficzny		Lekarski
			mężcz.	kobiety	
Rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo	liczba	72	103	57	276
	%	56,3	25,8	13,8	16,4
Przemysł i rzemiosło	liczba	20	102	80	280
	%	15,6	25,6	19,4	16,7
Handel, finanse i transport	liczba	18	48	89	342
	%	14,1	12,0	21,5	20,4
Służba publiczna i wolne zawody	liczba	4	52	117	411
	%	3,1	13,0	28,3	24,5
Domowa i osobista służba	liczba	—	—	—	4
	%	—	—	—	0,2
Inne zawody i osoby bez podania zawodu	liczba	14	94	70	367
	%	10,9	23,6	17,6	21,8

Na całkowity charakter studiów socjologicznych wpłynęła w sposób zasadniczy praca prof. A. Štefánka. Fakt, że największą uwagę poświęcał on konkretnym problemom i badaniom terenowym sprawił, że dziś większa liczba słowackich socjologów ma dobre przeszkolenie metodologiczne i bogate osiągnięcia na polu badań. Jako trzeci czynnik, który zdeterminował rozwój socjologii słowackiej trzeba wymienić agrarny i dynamiczny charakter społeczeństwa słowackiego, który nasuwa wiele interesujących zagadnień do studium.

Szybkie przemiany struktury społecznej Słowacji można stwierdzić już z niektórych danych statystycznych:

Mieszkańcy Słowacji wg grup zawodu

Liczba mieszkańców wg grup zawodu		Rok obliczenia			
		1900	1921	1930	1946
Rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo	liczba	1.849.003	1.813.077	1.887.062	1.600.124
	%	66,3	60,6	56,8	48,1
Przemysł i rzemiosło	liczba	440.320	521.226	633.750	755.055
	%	15,8	17,4	19,1	22,7
Handel, finanse, transport	liczba	191.240	229.363	149.818	276.911
	%	6,8	7,7	10,2	10,0
Służba publiczna i wone zawody	liczba	119.004	149.818	209.701	194.096
	%	4,3	5,0	6,3	5,8
Domowa i osobista służba, inne zawody i bez podania zawodu	liczba	190.667	276.911	253.239	445.161
	%	6,8	9,3	7,6	13,4
Liczba mieszkańców	liczba	2.790.234	2.990.395	3.220.901	3.327.803
	%	100,0	100,0	100,0	100,0

Jar widać liczebność warstwy rolniczej spada nie tylko proporcjonalnie, ale absolutnie. Ciągłe uprzemysławianie kraju przekształca formę życia społecznego, stara tradycyjna zasiedloność ustępuje miejsca nowoczesnemu indywidualizmowi, samodzielności, ruchliwości. Wielki gospodarczy, społeczny i kulturalny rozwój, którego jesteśmy świadkami od roku 1918, przyniósł z sobą cały szereg zjawisk częściowo także negatywnych, jak zmniejszony przyrost naturalny, rozluźnienie więzi rodzinnej, karierowiczostwo, zanikanie typu przejściowego półchłopa, półmieszczanina itd. Ciągła urbanizacja kraju, zjawisko związane u nas nie tylko z rozmachem przemysłowym, lecz także z powstawaniem warstw urzędniczych, handlowych, finansowych sprawiło że w roku 1921 zamieszkiwało miasta 18,8% ludności, w roku 1930 — 22,5% a w roku 1940¹⁾ już 24,6% ludności. Ludność samej Bratisławy

¹⁾ Na terytorium zmniejszonym o tereny przygraniczne, okupowane przez Węgrów. Ze względu na to że liczbami z 1940 r. objęte są niektóre większe miasta (Koszyce miały w 1938 r. 70 tysięcy mieszkańców) i ze względu na dalszy rozwój możemy przypuszczać, że dzisiejsza liczba mieszkańców miast wynosi 30%.

wrosła w okresie ostatnich 30 lat o więcej niż 100.000 mieszkańców (w r. 1918 liczyła 90.000, w r. 1930 — 156.500, a w r. 1948 — 208.000 mieszkańców). To oczywiście tylko w sposób bardzo uproszczony, pokazuje stopień przenikania miejskiego stylu życia w najszersze warstwy narodu.

Ze stanowiska socjologicznego nie są przedstawione zjawiska niczem wyjątkowym. W niedawnej przeszłości i współcześnie zmieniło się i zmienia życie wielu narodów europejskich. Cały proces nabiera lokalnego charakteru i wykazuje indywidualne formy gdy go przeniesiemy na platformę społeczno-psychologiczną. Na niej spotkamy się np. z problemem tzw. „pańskości”.

Przedwojenne Węgry dostarczają nam wprost klasycznego przykładu zwolnionego rozwoju historycznego. W czasie gdy w innych narodach i państwach europejskich dawno dominowały już tendencje liberalistyczne, kapitalistyczne i demokratyczne, na Węgrzech występowały anachroniczne pozostałości feudalizmu. Skutki tego można badać w strukturze klasowej społeczeństwa.

Podział na trzy społeczne klasy, kapitalistyczną, średnią i proletariacką zastępuje tu węgierska specyficzność, która według opinii fachowców obejmowała następujące warstwy: Stan obszarnczy (szlachtę), urzędniczy (tzw. „honorarios”) i poddanych (drobnych rolników, drobnych rzemieślników i innych mieszkańców wsi). Skutkiem historycznego zacofania rozwoju społeczeństwa węgierskiego był bardzo mały wzrost warstwy średniej i jej specyficzny skład. Kupiectwo, finansjera, średnie rzemiosło i przemysł były nieznaczne. Charakter warstwy średniej określali głównie owi wspomniani „honorarios” tj. inteligenci, urzędnicy, notariusze, adwokaci, księża, nauczyciele itd., którzy z niej się wywodzili. Tak ukształtowana społeczność, różnice stanowe i całkowicie feudalna atmosfera Węgier przyczyniały się do zachowania prestiżu „pańskiego” stylu życia, tj. stylu życia dwóch wyższych niekapitalistycznych warstw. Wszystkie pańskie cechy, przyzwyczajenia, wartości materialne i duchowe miały znamię czegoś nadrzędnego, uszlachetniającego, dostojnego. Prestiż pańskości wpływał nawet na migracje jednostek między poszczególnymi stanami. Kto chciał wydzwignąć się na drabinie społecznej musiał w sposób właściwy opanować pańskie zwyczaje, przyswoić je sobie, uznać hierarchię pańskich wartości. Po pierwszej wojnie światowej nastąpił ciekawy konflikt między demokratycznym sposobem myślenia i wartościowania, którego nosicielami była wielka liczba czeskich urzędników, profesorów, przedsiębiorców itd. przybyłych celem zasilenia inteligencji węgierskiej, a starym konserwatywno-pańskim poglądem na prawa i powinności inteligencji. Czesi byli tu osądzeni jako naród plebejski, pospolity, bezbożny, kramarski, naród bez szlachectwa (w oryg. bez noblesy) i osobistej atrakcyjności. Polityczne rozdzźwięki między Czechami i Słowakami były podtrzymywane w wielkiej mierze takimi to społeczno-psychologicznymi rezydiami.

Słowacka problematyka socjologiczna jest wszak interesująca i dla studiów innego rodzaju. Odrębności dzielnicowe, które zachodzą między mieszkańcami górzyściej północnej części, a nisko położonej południowej części Słowacji, ożywiona emigracja i reemigracja naszych chłopów i robotników do europejskich i zamorskich krajów, szybka przemiana struktury społecznej, która na-

stąpiła po roku 1918, odrębności kulturalne i cywilizacyjne między katolicką a protestancką częścią narodu...

Słowacka socjologia musi uwzględniać wszystkie wspomniane okoliczności zwraca się przeto ku badaniom terenowym życia wiejskiego. Dynamiczny charakter naszego społeczeństwa każe jej rozszerzyć zakres uwagi i na epokę minioną, która nosi znamiona wyłącznie agrarne, nawet na terenach dziś przeważnie przemysłowych. Konkretnie mówiąc, Seminarium Socjologiczne prof. Štefánka, a w ostatnich dwóch latach także doc. dr A. Hirnera, zajmuje się szczególnie terenowymi monografiami poszczególnych typowych miejscowości słowackiej wsi. Ich badania przeprowadzają członkowie Seminarium zarówno w sposób indywidualny jak kolektywny. Oba rodzaje pracy badawczej łączy cały szereg metod opisowych, statystycznych, analitycznych, uogólniających i wyjaśniających. Dane obiektywne są uzupełniane przez wiedzę zdobytą drogą wczucia się, wewnętrznego udziału badacza w badanym procesie. Ten subiektywny składnik metody monograficznej ma swoje uzasadnienie choćby w wiejskim pochodzeniu wielkiej części słowackich socjologów, którzy pracują w kręgu Seminarium Socjologicznego. Przy badaniach indywidualnych idzie zwłaszcza o gminę rodzinną czy środowisko, do którego badacz należy; jego stanowisko metodologiczne można wtedy wyrazić terminem „współuczestniczący obserwator” (participant observer). Przy badaniu kolektywnym kładzie się wielki nacisk na podział pracy, organizację i plan, który ekipa badawcza musi w określonym terminie wypełnić.

Z monografii indywidualnych, które nie mogły być niestety dotychczas opublikowane, głównie z powodów technicznych, wspomniemy choćby pracę dr L. Dvorakověj (znanej słowackiej pisarki Zuzki Zgurišky) „Socjologiczny obraz zachodniej Słowacji”, monografię gminy „Svinna” dr Faltina, lektora uniwersytetu w Clermont-Ferrand, która rozważa głównie rewolucyjne przemiany, których dokonał w gminie nauczyciel J. Greguš swoją metodą wychowania ludu (prof. A. Bláha nazwał ją „gregušovską metodą wychowania”). Ciekawym jest sposób analizowania problemów społecznych na pograniczu polsko-słowackim w książce dra Žatkuliaka o orawskiej wsi „Novot”. Kwestii narodowej poświęcona jest duża część studium autorki „Słowackiej wsi w Bukowych górach”. Dalsze prace „Socjografia góralskiej wsi Huty dra Tatranskiego, „Powszechna kultura w Omšenej” dr Molecovej-Vagáčovej, „Sag”, dra Surkoša „Socjograficzny zarys Starych Gór”, dra Gašparca itd., są opracowane łącznie terenowo-monograficznym sposobem. Badania kolektywne w ścisłym tego słowa znaczeniu przeprowadzał dotychczas chyba tylko doc. dr Hirner ze swoją ekipą w gminie Senča. Istotną współpracę panowała wszak przy badaniu przez naukowców słowackich mniejszości na Węgrzech wiosną 1946 r. i podobnych badaniach mniejszości w Jugosławii latem 1947 r., jeśli już pominąć dawniejsze badania prowadzone przez Ivę Šmakalovą i inne.

Zainteresowanie naszych socjologów nie ogranicza się wszak do zakresu kultury rolniczej. Ciągłe zacieranie się miejscowych oryginalności, ciągła niwelacja życia społecznego i przenikanie międzynarodowej szarości na te tereny, które do niedawna skrzyły się pstrymi kolorami swojskiego charakteru przenosi problematykę naszego życia na inną podstawę. Wydaje nam się

z teoriopoznawczego punktu widzenia, że monografia miejscowości lepiej nadaje się do analizy tradycyjnego współżycia wiejskiego, natomiast studium zjawisk typowych a więc badanie, którego przedmiot jest ograniczony treściowo a nie przestrzennie, jest odpowiedniejsze przy analizie współczesnego społeczeństwa miejskiego i przemysłowego, które grupuje się w większych skupiskach. Ze stanowiska maksymalistycznego trzeba oczywiście wyżej cenić kombinację wszystkich praktycznie twórczych metod. Z monografii tego drugiego pod względem zakresu typu trzeba wspomnieć publikację książkową „Socjologia muzyki i muzykalności”, dra Samka, w której analizuje się postawę Słowaków wobec sztuki muzycznej oraz jej społeczne i biologiczne uwarunkowanie. Szczególnie interesujące jest społeczno-psychologiczne studium prof. Jurovskiego „Zgoda w życiu rodzinnym”, które stanowi ilustrację metod w prowadzonym przez niego Seminarium psychologicznym. Profesor Jurovský zgromadził wokół pisma „Psychologický Sborník”, grupę młodych psychologów, którzy dokonali pewnych bardzo ciekawych badań społeczno-psychologicznych. Do interesujących wniosków doszedł np. J. Reiskup przy badaniu społecznych postaw słowackich uczniów szkół średnich i przy analizie prostytucji w głównym mieście Słowacji. Z dalszych prac zasługują na uwagę: oryginalne dziełko „Socjografia myślistwa i kłusownictwa w powiecie malackim”, dra Repana, „Rozwój zainteresowań czytelniczych u bratysławskich gimnazjistów”, dra Krňana, „Warunki życiowe robotników dwóch fabryk w Gemberi”, dra Chlebuša, „Nacjonalizm, asymilacja, resłowakizacja”, dra Hory itd.

Przewaga studiów terenowych w słowackiej twórczości socjologicznej pozwala spodziewać się, że naukom społecznym u nas przypisuje się nie tylko czysto teoretyczne znaczenie i że ich osiągnięcia są pożyteczne dla dzisiejszego ludowo-demokratycznego ustroju. Nawet gdy pominiemy całkiem konkretne zadania, które spełnia socjologia nadając kierunek działalności politycznej zgodnie z współczesnym stanem opinii publicznej przy uspołecznianiu, planowaniu kulturalnym itd., można powiedzieć, że zawsze szeroko uwzględniała istniejącą rzeczywistość społeczną zgodnie z comtowskim hasłem „savoir pour prévoir”... Niemal wszystkie prace badawcze, które się u nas dokonały i dokonują, noszą wyraźny wpływ osoby prof. Štefánka, który swoją działalnością najlepiej zadokumentował praktyczną potrzebę wiedzy o społeczeństwie słowackim przy budowaniu Republiki. Prof. Štefánek należy do grupy hłasistów i przez długi okres czasu pracował jako dziennikarz i aktywny polityk. On to pokusił się o teoretyczne uzasadnienie tezy hłasistów o ogólności procesu wynaradawiania. Według jego poglądów madziaryzacja Słowaków polegała nie tylko na powierzchownym zjawisku zapożyczenia obcego języka, ale stanowiła całkowicie inny sposób myślenia, wartościowania, kształciła światopogląd, styl życia i to nie tylko u renegatów, lecz nawet u narodowców, którzy bronili języka słowackiego. Jeszcze długo po roku 1918 istniał u nas dość często spotykany typ kulturalnie zmadziaryzowanego Słowaka. Chodziło o to, by związać Słowaków z ich braćmi Czechami i z pomocą zdrowej, demokratycznej, postępowej i wysoko kulturalnej atmosfery ich życia publicznego dokonać oczyszczenia swego narodowego charakteru od obcych pierwiastków kulturalnych i naleciałości madziarskich. Z jego studiów o kwestii narodowej warto

wspomnieć choćby większą pracę „Nacjonalizm Kollara” i „Syngeneza i „ja” społeczne”. Kwestia narodu i nacjonalizmu zajęła u nas uwagę wielu naukowców i dziś mamy już o niej kilka studiów jak dra Terianskiego „Nacjonalizm”, dra Guli „Socjologia narodu” i inne. Podczas drugiej wojny światowej nie występował prof. Štefánek w życiu publicznym a poświęcił się wychowaniu młodych adeptów socjologii. Z tego okresu pochodzi jego wielkie dzieło „Podstawy socjografii Słowacji”, które jest naszym najważniejszym podręcznikiem metodologicznym i bogatym źródłem wiedzy o naszym społeczeństwie. Dążność prof. Štefánka do solidnego teoretycznego opracowywania przedsięwzięć badawczych znalazła wyraz w pracy dra Hirnera, który formułuje swe teorio-poznawcze stanowisko w książce „Człowiek i społeczeństwo”. Podobne założenia ma także praca dra Guli, który mimo zajęcia organizacyjne (jest kierownikiem działu socjologicznego „Matice Slovenska” i redaktorem czasopisma „Sociologický Sborník”) poświęca się studiom typologicznym.

Chociaż socjologia słowacka jest dosyć mocno zaabsorbowana własnym środowiskiem, to można w niej dostrzec wiele wpływów zza granicy. Polska dała nam wiele heurystycznie cennych myśli, a prace Bujaka, Bystronia, Grabskiego, Krzywickiego, Chałasińskiego itd. stanowią pożądany materiał studiów. Nade wszystko cenne były wszak dla nas studia Znanickiego dotyczące podstaw społecznych. Czeskie dzieła mianowicie prof. Bláhy i prof. Chalupnego są sztandarową literaturą w Seminarium Socjologicznym i nie można ich z wpływami zagranicznymi nawet porównywać. Na organizację kolektywnych badań wsi słowackiej miał silny wpływ socjolog rumuński D. Gusti i jego szkoła bukaresztańska. Podobnie socjologiczna literatura innych narodów słowiańskich, jak również francuska, włoska i anglosaska nie jest zanedbywana. Jako zarzut można byłoby podnieść przecenianie socjologii niemieckiej, a mianowicie jej szkoły formalistycznej, słabszą znajomość nowszej literatury marksistowskiej i niedostateczne przyswojenie sobie amerykańskich technik badawczych.

W krótkim sprawozdawczym artykule niesposób oświetlić wszystkie strony złożonego rozwoju całego działu nauki nawet u małego narodu. Szeregu mniejszych dzieł nie można było nawet wspomnieć i trzeba się przyznać, nasz szkic nawet dość wyraźnie pomija niektóre rzeczy ważne. Wierzymy jednak, że nasz artykuł daje całkowity obraz dążności które u nas panują i przyczyni się do zacieśnienia kontaktu między polskimi a słowackimi socjologami.

Bronisław Štefánek

Bratysława

tłumaczyła ze słowackiego

Renata Szwarcówna